

3.1.

красата на някоя търновска църква от XIV в.¹²) Златните обковки са изчезнали, но останали дупчиците, където те са били монтирани върху кориците. От останалите следи по корицата може да се твърди, че в средата е била поставена златна плочка с изображение на Разпятието.

Без да имаме точна представа за външното декоративно оформление на евангелието на цар Иван Александър, изпълнено от търновски златари, от описанието на очевидци¹³ от приписките в края на текста можем да съдим, че това е една художествено украсена голяма книга — 33/24,3 см с 36 дебели пергаментни листа, — по която с царско разточителство са посипани цветни камъни и бисери върху златна основа.

По това евангелие и по други книги, запазени от времето на Втората българска държава, може да се получи представа за културните интереси на управляващите от онова време, високите им художествени изисквания, също и за специалната и общокултурната подготовка на хората от търновския дворец, които са изпълнявали царските поръчки в областта на превеждането, писането, преписването и илюстрирането на църковни книги, които са обковавали същото тези книги и иконите за църквите, които са изработили утварите за двореца и църквите, които са приготвяли книгите.

Въпреки феодалните тенденции на центробежност политически и административен център на България била олицата на царя — Търновград.

Във Велико Търново е намерен кръгъл медалион от бронз, датиран от XIII в., на който са изобразени два льва — един изправен, по-голям и под него — по-малък (обр. 27). Този медалион не е донесен от другаде. Работен е в Търновград. Несвършеното на пръв поглед техническо изпълнение на двете тела, поставени върху основа от червен емайл, подсказва, че медалионът е работа на търновски златар, който се учи на рисунък и на емайлорство. Въпреки това медалионът има художествени качества. Забележително е ритмичното движение на двете тела, запълнили по особено художествен начин полето на кръга. Позлатените изображения изпъкват ярко върху червената основа на емайла. Явно това е хералдичен знак на някои от търновските цари. Стилото изображение на лъвовете спада към знатната ни тератологична група от старозагорските плочи, и преславските капители, към изображенията на Хрелю-

28. Икона на Богородица от Елена, XIII—XIV в.
29. Златен накит от Бояна

Друшев, Ангел Георгиев

ФОРМИ И УКРАСА

Форми

Всяка форма, създадена и създавана от човека, е форма на предмет, който има по начало утилитарно предназначение. Този предмет служи на човека, улеснява го в неговата всекидневна житейска практика или задоволява други някакви нужди. В процеса на развитието той става все по-съвършен, неговата форма — все по-удобна, по-целесъобразна, по-красива. Освен сръчност и техническо майсторство при изработката творецът влага и изкуство. В природата на човека е съзнателно или несъзнателно да твори по законите на красотата.

Има философи като Сократ, които разглеждат практическото предназначение на предметите като основно при естетическата оценка. Такава оценка е, разбира се, едно-странчива, но тя ни подсказва колко важен е проблемът за утилитарната страна в произведенията на приложното изкуство.

В златарското изкуство и особено в произведенията му, свързани с религиозния култ, е подчертано както утилитарното, така и декоративното начало. Раждането на идеята за формата и осъществяването ѝ в материал са важни моменти в работата на златарите. Във формата се отразяват социалните особености на средата, в която тя е създадена, културното равнище на хората и духът на времето, което я е извикало на живот. В нея намират израз индивидуалността и почеркът на художника. Формата възпитават потребителя. В нея е затворена сила, която въздейства върху човешката психика незабелязано и постоянно, докато съществува отношението между човека и нея.

В процеса на развитието някои от утилитарните форми в областта на златарството загубвали предназначението си и се превръщали в украшения. През времето на Първата българска държава торквите били знаци за военно отличия

а по-късно се превърнали в накит, в огърлици. Фибулите, както се знае, служили да се закопчава, да се държи дрехата към тялото, а после се превърнали в брошки, защото се появили копчетата.

Въпросът за формата при златарското изкуство не може да се третира така, както в областта на промишленото производство. Също така ще бъде трудно да се търсят никакви граници между функционалното и декоративното предназначение на златарските изделия, особено у свързаните с църковния ритуал, тъй като при много случаи едното и другото се сливат. Така е с църковните кадилници, кандилата, потирите и др. И все пак една група златарски изделия имат повече утилитарен характер, а в друга група преобладава декоративността. В първата група са всички кутии, кутийки, подноси, дискоци, потири, чаши, тасчета от сребро и мн. др. Както се отбеляза, техните форми се определяли от много фактори, различни през разните културни епохи. Оттук произтича голямото им разнообразие.

Към групата на чисто декоративните предмети спадат металните накити и разни други украшения. Те били добавка към облеклото на човека — украсявали главата, ушите, шията, ръцете, кръста, и това определя формите им.

В този раздел ще разгледаме въпроса за формите на предметите и утварите, свързани с култа, с църковните церемонии.

Обковките на някои евангелия са изпълнени така, че наподобяват кутия, в която се затваря книгата, за да бъде запазена, за да трае по-дълго време при постоянната ѝ употреба. Тази кутия е едно майсторско изобретение, при което формата е тясно свързана с украсата и от това се получава произведение на златарското изкуство (Самоковско евангелие, евангелие в музея на Бачковския манастир). Към тази кутия са прибавени всичките необходими шарнири, подвижни ленти, закопчалки, нужни за лесното манипулиране с книгата. Всичко тук е премерено и художествено осмислено. Обковката превръща книгата в представителен скъпоценен предмет.

Към грижите за формата на евангелската обковка, за нейното утилитарно и в същото време художествено представяне могат да се отнесат и други добавки. Такива са например онези закопчалки, които държат корпуса на тежката книга. В тяхното различно оформление, от една страна, е подчертано търсенето на по-добра функционалност и,

от друга страна, не е забравено изяществото на този детайл. Някъде, както е при пазарджишките евангелия, закопчалката е разрешена във форма на ръка, хваната на шарнир към задната корица, а пръстите ѝ, свити под прав ъгъл, хващат лицевата корица и държат книгата затворена. Това също спада към онази изисканост, с която се отнасяли златарите към ритуалните предмети. И понеже през робството църквата била онова обществено място, където българинът се чувствувал относително най-свободен, то и грижите за църквата, за обстановката и за предметите в нея били големи.

При постоянната употреба на църковните книги главно в онова време, когато те се преписвали на ръка и стрували скъпо, се налагало да се продължи животът им. Това наложило тежката подвързия с кожа и металните обковки по ъглите. С време те придобили декоративна стойност.

При формите с ритуално предназначение качеството утилитарност се изявява някак по-особено. Има мощехранителници, които представляват обикновени кутийки от сребро, сложени на крачета и съответно украсени. Има и други, каквато е самоковската мощехранителница, изработена през 1798 г. (Археологически музей — София) във форма на човешка глава или на човешки череп. Това е един наивен натурализъм, който, погледнат с очите на човека от края на XVIII в., будил някакъв мистичен страх и благочестие пред мощите на светеца. Очевидно формата, оригинална по замисъл, се оказала неугледна след изпълнението и тя била украсена допълнително с филигран, едри грапули и цветни камъни. Това обаче не я направило по-художествена.

В тази сложност от инвенции са намесени и онези грубо религиозни и апокалиптични навеи, които, включени в подобен църковен предмет, имали за цел да внушат тайнственост и страхопочитание.

Златари от Видин също изработвали църковни утвари. В техните работи от XIX в. бил използван главно филигран. Характерни са формите на две сложни кандила-лодки. Подарени били на църквата от рибари и формата им естествено била свързана с техните средства за препитание и с надеждите им за преуспяване.

Характерните за видинските майстори завитъци (спирали) образуват стените на лодката. Релефни розетки от филигран и една едра сачма нарушават равната повърхност.